

EDEBÎ ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ TARİHİNDE BAZI GENEL ÖZELLİKLER

ELENA MARKOVNA NAPOLNOVA

İlk Anadolu Türkçesi metinleri, XIII. yüzyıla yani Selçuklu imparatorluğunun en parlak devrine ve Moğol saldırıları sonucunda yıkılması zamanına aittir. Daha sonraki metinler, Osmanlı imparatorluğunun kurulması ve gelişmesi devrinde meydana gelmiştir.

XIII.-XIV. yüzyıllarda Anadolu'da bilhassa şehirlerin dışında oturmuş halk yığınları Türkçe konuştu¹. Çeşitli ağızlarının özellikleri, her şeyden önce her bölgede yerleşmiş Türk boylarının söyleyişi niteliklerine bir de orada Türklerin gelmesinden önce oturmuş halkların dillerine bağlı idi.

Saray erkânı ve edebiyatı dili Farsça, din ve bilim dili Arapça idi.

İlk Anadolu Türkçesi metinleri dilinin esasını teşkil etmiş olan edebî dil sisteminin nerede ve ne zaman ortaya çıktığı, onun Doğu Türk edebî dili ile nasıl ilgili olduğu, Oğuz boylarının bu edebî dili Anadolu'ya getirip getirmediği, ve ilk metinlerin ancak Anadolu'da meydana gelip gelmediği sorunu, şimdiye kadar açıklığa kavuşmamıştır².

Bize öyle geliyor ki tanıdığımız Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin şu devirde ortaya çıkmasına veya sayısının çoğalmasına yardım etmiş tarih ve kültür sebepleri şunlardır :

- Moğol istilâsı devrinde millî bilincin artması³,
- Selçukluların çeşitli sanatları geliştirmeye dikkat etmesi;
- Moğol istilâsıyla Doğu'dan kaçarak Anadolu'da sığınmak aramış Türk kültür adamlarının getirdiği tesir.

Oluşmakta bulunan yeni edebî dilin kavgalar devrinde ortaya çıkması veya savaşa ilişik olması, edebî dillerin gelişmesinin umumî özelliklerinden biridir⁴.

¹ V. G. Guzev, *Staroosmanskiy Yazık*, Moskova, 1979, s. 13.

² E. A. Grunina, "Kvoprosı o pis'mennoy traditsii v anatoliyskiñ pamyatnikah", *Sovetskaya Tyurkologiya*, 1971/4, s. 99 - 100.

³ V. G. Gordlevskiy, *Gosudarstvo Seldjukidov Maloy Azii*, Moskova - Leningrad, 1941, s. 38.

⁴ V. V. Vinogradov, *Problemy literaturnıñ yazıkov i zakonomernosti ih obrazovaniya i razvitiya*, Moskova, 1967, s. 41.

Araştırmacılar Eski Anadolu Türkçesi gramer sisteminin oldukça birleşik ve olgun olduğunu kaydediyorlar. Doğu Türkçesinin, yani Altınordu - Harezmi Türkçesinin buna tesiri de apaçıktır⁵.

Eski çağların Türk yazı yani edebî dillerinin özelliği olan değişimlilik ve melezlik, şu metinlerde de görülür. Oğuzca şekiller ve sözler ile beraber fonksiyon bakımından aynı olan amma Oğuz Türkçesine özgü olmayan şekil ve sözler de kullanılır.

Oğuzcaya özgü olan hal ekleri sistemi, bazı hallerde bogulur. *Akkuzatifte* hem $-(y)ı||-(y)i$ eki, hem de $-nı||-ni$ eki gelebilir: *quşnı*, *Bazdadnı* (Kadı Burhaneddin), *sağraqnı* (Şeyyad Hamza), *hurini* (Sultan Veled); iyelik eklerinden sonra hem $-nı||-ni$ hem de $-n$ eki gelebilir: *nigmetin*, *dostluğın* (Sultan Veled), *ağzın*, *aygırın*, *dilin* (Kitab-ı Dedem Korkut).

Datifte $-(y)a||-(y)e$ eki birlikte Kadı Burhaneddin Divanında $-ğa||-ge$ eki kullanılır: *bizge*.

$-dan||-den$ ablatif eki ile beraber bazı metinlerde $-dın||-din$ eki de var: *öñdin*, *yanadın*, *şehirdin yana* (Marzubânâme), *andın yanadın* (Kelile ve Dimne).

Şimdi canlılığını kaybetmiş bulunan başka hal ekleri, bu metinlerde canlı olarak kullanılır: $-ın$ *instrumental* eki: *biñ gezin* (Ahmed Fakih), *dünin* (Kalila ve Dimna), *ol vaqtın*, *güzin* (Kitab-ı Dedem Korkut); $-ra||-re$ ve $-ru||-rü$ *direktif* ekleri: *daşra*, *taşra* (Sultan Veled v. s.), *gitti yolra* (Yusuf ve Züleyha), *göksire* (Kalila ve Dimna), *içerü*, *yukaru* (Kitab-ı Dedem Korkut); $-ça||-çe$ *ekvatif* eki: *quşça* (Kadı Burhaneddin), *yolca* (Yusuf ve Züleyha), *kendü arzusu dilegince* (Kalila ve Dimna), *gökçe* (Kitab-ı Dedem Korkut).

Bütün bu hal ekleri Karahanlı - Uygur, Harezmi, Çağatay Türkçesi metinlerinde çok işlekleşmiştir.

Celâleddin Rumi, Şeyyad Hamza, Kadı Burhaneddin gibi şairler $-ğay||-gey$ *gelecek zaman* ekini kullanırlar: *bolğay*, *bergey*, *olmağay*. Bu ek, Doğu Türk şairlerinde çok işlekleşmiştir.

$-an||-en$ *partisip* eki ile birlikte, Doğu Türk dillerinin özgü çizgisi olan $-ğan||-gen$ eki de kullanılır: *tutğan*, *yazılğan* (Kadı Burhaneddin), *savaşğan*, *qarışğan* (Yunus Emre).

Ses hususiyetleri bakımından edebî Eski Anadolu Türkçesinde Doğu Türkçesinin tesiri de görülür: Söz başında *b* konsonantı yerine *m* konsonantı (*men*, *maña*, *miñ*, *munça*), sedalı *d* konsonantı yerine sedasız *t*, sedalı *b* yerine sedasız *p* (*toñuz*, *tamla*, *tur -*, *piñ*), *v* konsonantı yerine *b* (*bar -*, *ber -*, *bar*) v. s.

⁵ P. M. Melioranskiy, "O divane Burhan-ed-dina Sivasskogo" *Vostoçnoe Zametki*, SPb., 1895.

Bu metinlerde kullanılmış olan *Türk kelime kadrosu* şu tabakalardan ibarettir :

- en eski umumî Türk kelimeleri;
- Oğuz Türkçesine özgü olan kelimeler;
- Doğu Türk dillerine özgü olan kelimeler;
- diyalekt (ağız) kelimeleri.

Kaydetmek lâzımdır ki eski şairler, bu arada Kadı Burhaneddin, Doğu Türk şekillerinin Anadolu Türkçesine yabancı olduğunu hissetmiştir. Kadı Burhaneddin, *-ni* akkuzatif ekini, *-an* partisip ekini, *ol-* fiilinin yerine *bol-* fiilini ancak tuyuğlarında kullanıp bu manzume çeşidini ise, Fars şiirlerinde örneği olmayan özel Türk biçimi olarak nitelemiştir.

Doğu Türkçesine özgü olan şekiller hem gramer, hem fonetik, hem de kelime hazinesinde var amma her yerde oldukça seyrek olması, onların Eski Anadolu Türkçesine yabancı olduğunu gösteriyor. Çift teşkil eden şekillerin veya anlamdaş sözlerin fonksiyonu ve anlamları arasındaki fark, bu ya da o şeklin kullanılmasını açıklayamaz. Böyle yabancı alınmaların edebî Eski Anadolu Türkçesinde niçin kullanılmasını, başka edebî diller tarihinde araştırılmış bazı umumî savlar izah eder.

XI. yüzyılda Anadolu'ya gelmiş Türkler arasında hem Oğuz hem de Kıpçak ve Karluk uruklarının olması, edebî Eski Anadolu Türkçesinin melezliğinin sebebi değildir. Çeşitli eski edebî dillerin ayırıcı çizgisi, bu dilde birkaç diyalekt veya dilden alınmış unsurların birleştirilmesi, yani bu dillerin dilüstü veya diyalektler ötesi olmasıdır.

Edebî diller, ilk gelişme devrinde daha eski, çok gelişmiş, olgun ve nüfuzlu edebî dilin tesiri altında nulunup bu dilin bazı unsurlarını benimserler. "Yeni" ve "eski" edebî diller arasındaki ilişkiler, bu dillerin birbirine yakın veya birbirinden uzak olduğuna göre ve tarihî şartlarına göre çeşitlidir. Meselâ, eski edebî Japonca ve Korece onlardan uzak, yabancı edebî Çin dilinin tesiri altında, Cerman dilleri onlara oldukça yakın ve Roman dilleri onlara daha yakın Lâtincenin tesiri altında geliştirdiler.

Edebî dil, alınmış şekilleri kullanırken olağan konuşma dilinden ayrılıp daha yüksek bir seviyeye çıkar.

Böylece, edebî Eski Anadolu Türkçesi, ilk devrinde bir taraftan Farsça ve Arapça gibi nüfuzlu yabancı edebî dillerin diğer taraftan ise onunla aynı kökten olan edebî Doğu Türkçesinin tesiri altında bulunuyordu. Farsça ile Arapçadan alınmaları başlıca olarak söz alınmalarını görmek kolaydır. Anadolu ve Doğu Türkçesinin birbirine yakın olduğu için bu edebî dilin

tesirini ayırmak ve sebeplerini anlamak daha zordur. Amma bu iki halde sözkonusu şudur ki edebiyat ve şiir janrları ile birlikte nüfuzlu dilin bazı unsurları da alınır.

Tabii olarak, Eski Anadolu Türkçesi metnindeki Oğuz Türkçesine özgü olmayan tüm unsurlarını, Doğu Türkçesinden alınmalar olarak nitelemek doğru değildir. Edebî diller tarihî araştırmalarına göre eski edebî diller çoğu zaman birkaç bölgesel varyanttan ibarettir. Bu bölgesel varyantlar, yerli diyalektlerin bazı özelliklerini yansıtır bunlarla aynı değildir.

Bir metni araştırırken meydana gelmesi şartlarını göz önüne almak lâzım. Meselâ *men*, *munça* v.s. sözlerinin başındaki *m* konsonantı, Celâleddin Rumî şiirlerinde Doğu Türkçesi tesiri olarak, Dede Korkut hikâyelerinde ise edebî dilin bölgesel varyantı olarak nitelemek mümkündür.

Böylece edebî Anadolu Türkçesinin tarihinde edebî dillerin gelişmesinin şu umumî özelliklerini görebiliriz :

- Eski Anadolu Türkçesinin dilüstü veya diyalektler ötesi olması;
- Eski Anadolu Türkçesinin üç gelişmiş nüfuzlu edebî dilin tesiri altında, bu arada iki yabancı dilin ve aynı kökten olan bir dilin tesiri altında bulunması;
- Eski Anadolu Türkçesinin Moğol saldırılarına karşı savaş devrinde oluşması.